

KLEMEN KOCJANČIČ*

Osvoboditev Zgornje Savinjske doline jeseni 1944

IZVLEČEK

Na podlagi arhivskega gradiva ter povojne literature avtor v članku predstavi območje Zgornje Savinjske doline v času druge svetovne vojne, s poudarkom na obstoju osvobojenega ozemlja na tem območju med septembrom in decembrom 1944. Partizanske sile so izkoristile začasno oslABLjenost okupatorjevih sil ter s strategijo istočasnih napadov na širšem območju osvobodile celotno Zgornjo Savinjsko dolino, kjer so vzpostavile sistem javne uprave. Toda prisotnost takega svobodnega ozemlja je ogrožala strateško prehodnost na območju Spodnje Štajerske in Slovenije, zaradi česar je okupator ponovno zavzel Zgornjo Savinjsko dolino in obdržal nadzor nad njo do konca druge svetovne vojne.

KLJUČNE BESEDE

Druga svetovna vojna, Zgornja Savinjska dolina, narodnoosvobodilno gibanje, okupacija, osvobojeno ozemlje

ABSTRACT

LIBERATION OF THE UPPER SAVINJA VALLEY IN AUTUMN 1944

Based on archival material and postwar literature, the author presents the Upper Savinja Valley during the Second World War, with an emphasis on the existence of a liberated territory in this area between September and December 1944. The Partisan forces leveraged the temporary weakness of the occupying forces and, with a strategy of simultaneous attacks across the wider area, liberated the entire Upper Savinja Valley, where they established a public administration system. However, because the presence of such a free territory threatened the strategic passage through the Lower Styrian and Slovenian territory, the occupiers recaptured the Upper Savinja Valley and kept it under control until the end of the Second World War.

KEY WORDS

Second World War, Upper Savinja Valley, National Liberation Movement, occupation, liberated territory

* podsekretar, Ministrstvo za obrambo, Ljubljana, Slovenija; dr., znanstveni sodelavec, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Obramboslovni raziskovalni center, Ljubljana, Slovenija, klemen.kocjancic@mors.si,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5206-6405>

UVOD

Po koncu aprilske vojne leta 1941 je tretji rajh okupiral severni del današnje Slovenije: skoraj vso Gorenjsko, Koroško, Mežiško dolino, (Spodnjo) Štajersko s Posavjem in nekaj prekmurskih vasi.¹ Spodnja Štajerska (*Untersteiermark*) je postala ena okupacijska enota s sedežem v Mariboru. Okupacijska upravna enota je obsegala 14 do tedanjih okrajev v celoti ter dele dravograjskega, kamniškega, litijskega in krškega okraja. Upravno gledano so Nemci povečini prevzeli predvojno ureditev z nekaterimi spremembami; dravograjski okraj je bil razdeljen na dva dela, krški okraj pa je bil ukinjen in razdeljen med tri sosednje (Brežice, Laško in Novo mesto). V skladu z ureditvijo nemškega ozemlja so julija 1941 oblikovali nova okrožja (Maribor, Celje, Ptuj, Brežice, Trbovlje in Maribor), medtem ko je bil ljutomerski okraj priključen avstrijsko-štajerskemu okrožju Radgona. Na čelu okrožij so bili politični komisarji, ki so bili v začetku leta 1942 preimenovani v deželne svetnike oziroma v primeru mariborskega mestnega okrožja v velikega župana.² Po nemških vojaških enotah so na to ozemlje pričele prihajati policijske in varnostne enote ter druge (para)vojaške organizacije. V vojaškem pogledu je bilo celotno novozasedeno ozemlje vključeno v 18. vojaško okrožje (*Wehrkreis XVIII*),³ medtem ko so bile policijsko-varnostne sile na tem ozemlju podrejene esesovskemu in policijskemu vodji (*HSSPF Alpenland*) Erwinu Rösenerju (1902–1946).⁴ Hkrati so Nemci ustanovili določene družbene organizacije, kot odsev organizacij tretjega rajha, kot na primer edino dovoljeno politično stranko Štajerska domovinska zveza (*Steirischer Heimatbund*),⁵ njeno »polvojaško pomožno oboroženo krilo«⁶ vermanšaft (*Wehrmannschaft*)⁶ ter druge organizacije, s pomočjo katerih je nemški okupator na tem ozemlju pričel izvajati raznarodovalno politiko.⁷

Prispevek bo na podlagi ohranjenega arhivskega gradiva in povojne literature poskušal orisati in skonstruirati vojaške dogodke med drugo svetovno vojno, ki so vodili do osvoboditve Zgornje Savinjske doline v drugi polovici leta 1944.

ZGORNJA SAVINJSKA DOLINA POD NEMŠKO OKUPACIJO

Zgornja Savinjska dolina je pod nemško okupacijo prišla 11. aprila 1941, ko so iz smeri Šoštanja in Velenja prišli vojaki nemške 1. gorske divizije pod poveljstvom generala Huberta Lanza (1896–1982). V Savinjsko dolino je nato prišla celjska delegacija, ki je mesto predala Lanzu.⁸

Spodnja Štajerska in njena prestolnica Maribor sta bili prizorišče prvega »nasilnega«⁹ dogodka, ko so »mariborski komunisti in skojevci pripravili in izvedli prvo akcijo proti okupatorju«. Zjutraj 29. aprila 1941, le tri dni po obisku Adolfa Hitlerja v Mariboru, so namreč zažgali dva avtomobila, ki so ju uporabljali člani nemške okupacijske uprave. Ta skrbno pripravljena akcija je tako postala »prvi znanilec vstaje proti okupatorju, ki jo je pripravljala Komunistična partija Slovenije«.⁹

Po pričetku oboroženega odpora proti okupatorju, ki ga je razglasila Protiimperialistična (nato Osvobodilna) fronta po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo konec junija 1941, je bila 20. julija t. l. v gozdu na Resevni v okolici Celja ustanovljena Celjska partizanska četa. Četa, ki je štela 17 pripadnikov, vključno z dvema palestinskima vojnima ujetnikoma, je bila slabo oborožena, pri čemer je imela nalogo napadati vsa zaplenjena posestva in nemške orožniške postaje, nato pa delovati na širšem območju Celja. V noči na 4. avgust je izvedla prvo akcijo (uspešno požgala gospodarsko poslopje zaplenjenega posestva v Bukovžlaku s 100 tonami sena, 15 tonami ječmena ter vsem orodjem in stroji). 11. avgusta sta komandir in politični komisar čete odšla v Slivnico, da bi pripravila načrt za napad na tamkajšnjo orožniško postajo, a sta bila prepoznana. V kratkem spopadu je bil komandir ranjen in ujet, medtem ko je političnemu komisarju uspelo pobegniti. Četa se je umaknila in se razdelila na dve skupini, dokler ni 27. avgusta po novem spopadu, v katerem je padlo pet borcev, prenehala obstajati. Trije preživeli borci so s pomočjo lokalnih aktivistov že septembra nadaljevali s požigalnimi akcijami.¹⁰

24. julija 1941 so v gozdu nad Kasazami ustanovili Savinjsko četo, ki je štela okoli 20 borcev, ki so bili prav tako slabo oboroženi. 30. julija je četa doživela prvi spopad z nemško orožniško patruljo, ko je ta po naključju naletela na komandirja čete, ki mu je sledila v četni tabor na Dobrovljah. Po kratkem spopadu, v katerem na obeh straneh ni bilo žrtev, se je četa premaknila v drug predel

1 Siter, Švabsko-nemška kulturna zveza, str. 153–154.

2 Žnidarič, Okupacijska uprava, str. 21.

3 Več o 18. vojaškem okrožju gl. v Tuidar, *Die Wehrkreise*.

4 Več o Rösenerju gl. v Ferenc, Kdo je Erwin Rösener, in Griesser Pečar, Erwin Rösener.

5 Več o Štajerski domovinski zvezi gl. v Žizek, Slovenci, str. 749–751.

6 Več o vermanšaftu gl. v Ferenc, *Wehrmannschaft*; Siter in Mikša, Poveljniška šola; Zorko, *Wehrmannschaft*.

7 Več o raznarodovalnem delovanju gl. v Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*; Quellen (ur. Ferenc).

8 Zakonjšek, *Velika preizkušnja*, str. 8.

9 Ževart, *Po sledovih*, str. 172–173.

10 Ferlež, *Druga grupa odredov*, str. 58–60.

Okupacijsko zborovanje v nekdanjem Sokolskem domu v Mozirju (hrani Muzej novejšje zgodovine Celje).

Dobrovelj. Potem ko je izvedla različne požige in zaplembe hrane ter uničila telegrafsko povezavo, je 25. avgusta po polnoči izvedla prvo večjo akcijo (skupaj s skupino borcev Revirske partizanske čete), ko je napadla rudnik v Zabukovici z namenom razorožiti 14-člansko posadko rudniške zaščite. Napad ni uspel, saj so bili rudniški čuvaji pripravljeni, a je bil v spopadu ranjen eden izmed njih, ki je naslednji dan umrl v celjski bolnici; partizani niso imeli izgub. Savinjska četa je izvajala manjše napade in se izogibala nemškim patruljam, dokler ni bila 5. oktobra vključena v novoustanovljeni Štajerski partizanski bataljon.¹¹

Že omenjena Revirska partizanska četa je bila ustanovljena 1. avgusta na Čemšeniški planini, pri čemer je imela kar 46 borcev, skoraj vsi so bili oboroženi. 9. avgusta je izvedla napad na zagorsko orožniško postajo, ki se je neuspešno končal. 12. avgusta je nemška patrulja četo našla pri cerkvi sv. Lenarta nad Kandršami. Sledilo je obdobje njenega preganjanja in izvajanja manjših akcij, dokler ni bila prav tako vključena v Štajerski bataljon.¹² Vanj je bila vključena tudi Pohorska partizanska četa, ki je bila ustanovljena 30. julija. Najpomembnejša akcija Pohorske čete je bil napad na orožniško postojanko v planinskem domu na Klopnem vrhu 17. septembra. V spopadu so imeli Nemci dva padla in pet ranjenih, medtem ko je imela partizanska stran enega padlega in enega ranjenega.¹³ Zadnji sestavni del Štajerskega bataljona je bila šaleška partizanska skupina, ki je v noči na 1. september izvedla prvo partizansko akcijo v Šaleški dolini, ko je požgala

hišo in gospodarsko poslopje župana v Škalah, ki je sodeloval z Nemci.¹⁴

Neposredno po ustanovitvi Štajerskega bataljona se je partizansko vodstvo odločilo napasti Šoštanj. Partizani so to storili v noči s 6. na 7. oktober, pri čemer so zasedli občino in lokalni sedež Štajerske domovinske zveze, hkrati pa zažgali žago in skladišče lesa ter izropali nekatere trgovine, ni pa jim uspelo zasesti orožniške postojanke. Medtem ko je bila ta akcija prvi uspešen partizanski napad na nemško zasedeno mesto na slovenskem ozemlju, je to pomenilo konec partizanske prisotnosti na Šaleškem. Bataljon se je namreč sprva umaknil v Savinjsko dolino, medtem ko so nemške varnostne sile izvedle številne aretacije lokalnih aktivistov in podpornikov.¹⁵ Nato je bataljon dobil nalogo prodreti v Brežice in zavreti preselitev Slovencev ter naselitev nemških priseljencev s Kočevskega. V noči na 1. november je prečkal železniško progo Celje–Rogatec in se ustavil na Javorju pri Slivnici, kjer ga je popoldne napadla orožniška patrulja. Po daljšem spopadu je partizanskemu bataljonu uspel preboj iz sovražnikovega obročja, pri čemer so padli štirje partizani, eden pa je bil ujet; Nemci so imeli tri padle in enega ranjenega. Partizani so se v naslednjih dneh izogibali nemškim silam in brezuspešno iskali povezavo z Brežiško partizansko četo. Zato se je bataljon 7. novembra odločil, da se razpusti; nekdanje čete so dobile ukaz, naj se vrnejo na svoje prvotno območje delovanja z namenom prezimovanja.¹⁶

11 Ferlež, str. 63–70. Zakonjšek (*Velika preizkušnja*, str. 51) kot datum ustanovitve navaja 26. julij zvečer.

12 Ferlež, str. 70–81; Zakonjšek, *Velika preizkušnja*, str. 85–95.

13 Ferlež, str. 81–93.

14 Prav tam, str. 93–96.

15 Kocjančič, »Hitlerijansko gnezdo«, str. 830–831; Zakonjšek, *Velika preizkušnja*, str. 104–107.

16 Ferlež, *Druga grupa odredov*, str. 105–113; Zakonjšek, *Velika preizkušnja*, str. 133–147.

Savinjska četa je tako zimo 1941/42 preživela ločena; skupine borcev so prezimovale v različnih krajih Savinjske doline. 29. marca 1942 je četa izvedla prvo večjo akcijo tega leta, ko je napadla rudnik boksita v Ložnici pri Velenju. Nemškim silam ni uspelo najti partizanske čete, zato so Nemci 30. marca v Mariboru ustrelili 10 talcev. Pozneje se je četa ponovno združila in oblikovala četni tabor na Tolstem vrhu v bližini Gomilskega. 8. aprila je izvedla napad na tovorni vlak, naložen s premogom. Vlak je zaustavila in ga pognala proti železniški postaji v Žalcu, kjer je povzročil večjo škodo.¹⁷

Že 5. aprila 1942 so iz treh štajerskih (Revirske, Savinjske in Pohorske) čet in 2. partizanskega bataljona na dolenjskem Kremenjku oblikovali prvo (štajersko) partizansko brigado, ki je imela tri bataljone z več kot 300 borci. Ta enota je bila »v času svojega nastanka najbolj izbrana in najmočnejša slovenska partizanska operativna enota« ter tretja partizanska brigada v Jugoslaviji. 13. aprila je bil oblikovan še Štajerski partizanski bataljon (z dvema četama). A že 24. aprila je brigadni štab prejel nov ukaz, s katerim je bila brigada reorganizirana v II. grupo odredov z dvema odredoma (Savinjskim in Pohorskim) ter dobila ukaz, naj se vrne na Štajersko, kar pa ji zaradi premočnih nemških sil ob Savi ni uspelo. II. grupa odredov je tako nadaljevala svoje delovanje na Dolenjskem, nato pa na Notranjskem in Gorenjskem.¹⁸

V Savinjski dolini je ostala enajstčlanska skupina »B«, del 1. štajerskega bataljona, ki je imela nalogo ohraniti prisotnost sil narodnoosvobodilnega gibanja (NOG) na območju. S pomočjo novincev in delov 1. štajerskega bataljona je bila ustanovljena nova Šaleška četa, ki je pozneje izvajala manjše akcije na območju med Pohorjem, Savinjsko dolino, Paškim Kozjakom in reko Mislinjo. 2. in 3. četa Štajerskega bataljona sta 19. maja napadli Ljubno, pri čemer so partizani zavzeli orožniško postojanko ter s tem pridobili orožje, opremo in strelivo. Konec junija se je celoten Štajerski bataljon premaknil v Savinjsko dolino, od koder je izvajal napade v širši okolici, nato pa je odšel na Moravsko.¹⁹ 6. avgusta je bila ustanovljena nova (prva) štajerska brigada, in sicer 6. slovenska narodnoosvobodilna brigada Slavko Šlander. Sestavljena je bila iz 1. in 2. savinjskega bataljona ter 3. kamniškega bataljona.²⁰

II. septembra je prišlo do nove reorganizacije sil znotraj II. grupe odredov, in sicer so namerali štiri bataljone preoblikovati v tri odrede (Savinjski, Pohorski in Kozjanski). Zaradi kadrovske šibkosti jim je dejansko uspelo organizirati le Savinjski odred z dvema bataljonoma (Savinjski in Moravški oziroma Zasavski), ki je skupaj imel pet čet, medtem ko sta bila Pohorski in Kozjanski odred le v moči čete. Novi Savinjski odred je deloval na širšem območju Savinjske doline, vse do Koroške in Gorenjske, vključno z Zasavjem, do ceste Ljubljana–Trojane. Sledile so večje akcije; tako je 3. četa novega Savinjskega bataljona, del Savinjskega odreda, 20. septembra zvečer postavila zasedo in na cesti Hrastnik–Trbovlje napadla nemški konvoj več vozil, pri čemer je ubila enega in ujela dva nemška vojaka ter uničila pet vozil. Sledila je večja hajka, a so se partizani uspešno umaknili.²¹

Novembra 1942 je bil Savinjski bataljon razbit na Dobrovljah, v začetku januarja 1943 pa je enako usodo doživel Pohorski bataljon. 14. januarja je štab 4. operativne cone, ki je pokrivala Spodnjo Štajersko, ukazal ustanovitev Kamniško-savinjskega odreda, na podlagi Moravškega bataljona (ki je bil preimenovan v Zasavski bataljon), hkrati pa je bil ustanovljen nov Savinjski bataljon, ki se je premaknil na območje Tuhinja in Menine planine.²²

V noči na 7. oktober 1943 je Šlandrova brigada napadla Rečico ob Savinji, pri čemer je nemška postojanka padla po krajšem boju. Nemci so imeli osem padlih in šest ujetih orožnikov. Partizani so dobili 70 pušk, štiri brzostrelke, 20 pištol ter nekaj lovskih pušk, hkrati pa so izpraznili dve trgovini. Ob odhodu so požgali župnišče, županovo hišo in lokalni sedež Štajerske domovinske zveze. Po partizanskem napadu je bila na to območje napotena 16. SS-tankovskogrenadirski divizija z nalogo prečesati območje vznožja Mozirskih planin od Šoštanja do Solčave. Brigada se je esesovski diviziji izmaknila brez večjih izgub, 17. oktobra pa je napadla Nazarje in bližnji rudnik boksita.²³

Decembra 1943 je bil del Zgornje Savinjske doline podvržen nemški hajki, v kateri je sodelovalo osem bataljonov, ki so med 16. in 24. decembrom na območju Kamnik²⁴–Gornji Grad–Vransko–Zagorje–Vače–Domžale poskušali uničiti Šlandrovo brigado. Tej je uspelo prodreti skozi sovražnikov obroč proti Tunjicam, nakar se je mimo Velike

17 *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 248.

18 Ferlež, *Druga grupa odredov*, str. 220–432; *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 247. Zakonjšek (*Velika preizkušnja*, str. 183) kot datum ustanovitve brigade navaja 29. marec.

19 *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 369; Zakonjšek, *Velika preizkušnja*, str. 188–250.

20 Zakonjšek, *Velika preizkušnja*, str. 360.

21 *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 371–373.

22 *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 427–428.

23 Zakonjšek, *Velika preizkušnja*, str. 360–364.

24 Več o Kamniku med drugo svetovno vojno gl. v Hančič, *Postati del velike nemške skupnosti*.

planine umaknila v dolino Podvolovjeka ter nato v novem letu na Koroško.²⁵

Naslednji večji vojaški dogodek v zgodovini Zgornje Savinjske doline je bil pohod 14. divizije. Ta je februarja in marca 1944 naletela na številne nemške sile in njihove zasede, pri čemer so partizani utrpeli večje izgube. V 19 dneh pohoda od Sotle do Koroške je tako divizija izgubila kar 60 % borcev, ki so padli, bili izgubljeni/ujeti ali ranjeni, zaradi česar je potrebovala kar nekaj časa, da je obnovila operativno zmožnost.²⁶

Marca 1944 so se okrepile partizanske akcije na Spodnjem Štajerskem, vključno z območjem Zgornje Savinjske doline. Tako je 5. marca Šlandrova brigada napadla Bočno in Šmartno ob Dreti ter uničila okupatorjeve objekte; sledilo je več uspešnih zased na okoliških cestah (Vransko–Trojane, Radmirje–Gornji Grad, Gornji Grad–Mozirje). Najuspešnejša zaseda v tem času je potekala 17. marca pri Lazah v Tuhinju, ko je Šlandrova brigada uničila celotno nemško kolono s šestimi vozili, pri čemer je padlo 30 vojakov, trije pa so bili ujeti; hkrati so partizani zaplenili večjo količino orožja in opreme.²⁷ Junija se je na območje Zgornje Savinjske doline premaknila še Zidanškova brigada.²⁸

PARTIZANSKE »REPUBLIKE«

Na operativnem ozemlju IV. operativne cone, ki je obsegala dele Gorenjske, Koroške, Spodnje Štajerske in Prekmurja, je marca 1944 nastala prva partizanska »republika«, tj. svobodno ozemlje, potem ko sta Tomšičeva in Šlandrova brigada napadli moravsko orožniško postojanko. Nemški okupator je posledično zapustil Moravče, tako da je nastalo večje svobodno ozemlje, ki pa je bilo več mesecev obstoja izpostavljeno sovražnikovim vpadom.²⁹

Zaradi specifičnosti razvoja narodnoosvobodilnega gibanja na Spodnjem Štajerskem so prva partizanska svobodna ozemlja na tem območju nastala šele leta 1944. Dušan Kveder-Tomaž, načelnik glavnega štaba NOV in POS, je sredi maja 1944 na seji centralnega komiteja KPS poročal, da so bila na ozemlju IV. operativne cone svobodna območja Kamnika, Domžal in Zagorja, razen glavnih cest. Prav tako je med svobodna območja uvrstil Savinjsko dolino in Pohorje.³⁰

Ževart temu oporeka in savinjsko ter pohorsko območje označuje za polsvobodno. Naspro-

tno za prvo svobodno ozemlje v letu 1944 na Spodnjem Štajerskem označi Jurklošter in Solčavo, ki sta bila osvobojena junija 1944. T. i. Jurklošterska republika je nastala potem, ko je Kozjanski odred 9. junija zavzel orožniško postojanko v naselju, čemur sta sledila nemška evakuacija ter zaprtje pošte in občinske uprave v bližnji Loki pri Zidanem Mostu. Orožniška postojanka v Solčavi je bila opuščena že februarja. Okrepitev partizanskega delovanja je nemškega okupatorja prisilila, da je pričel opuščati oddaljene izpostavljene postojanke, pri čemer je hkrati krepil in vzpostavil nove postojanke vzdolž železniške proge.³¹

Že marca 1944 je Glavni štab NOV in POS štabu IV. operativne cone ukazal, naj osvobodi Zgornjo Savinjsko in Šaleško dolino s ciljem ustvariti »za utrditev vojske in pospeševanje mobilizacije nujno potrebne otoke svobodnega ozemlja, ki lahko služijo kot potrebna baza za organizacijo vojske, za bolnišnice, in v političnem in vojaškem pogledu za dviganje zaupanja v našo vojsko in našo oblast s strani civilnega prebivalstva«. Posledično je Glavni štab NOV in POS kot prioriteto delovanja partizanskih enot na Štajerskem izpostavil osvoboditev Zgornje in Spodnje Savinjske doline, nato pa bi morali vzpostaviti drugo svobodno ozemlje na Pohorju. V nadaljnji fazi razširitve svobodnega ozemlja bi morale partizanske sile prodreti in osvoboditi ozemlja v smeri Kamnik–Domžale–Cerklje–Kranj, medtem ko bi pohorsko partizansko republiko razširili še na Kozjak in Slovenske gorice.³² Pri tem je treba izpostaviti, da je Glavni štab NOV in POS sledil Clausewitzevi teoriji težišča (*Schwerpunkt*), ki za nadvlado nad sovražnikom predvideva razbitje njegove vojske, zavzetje glavnega mesta, učinkovit udar proti najpomembnejšemu zavezniku, enotnost interesov znotraj zavezništva in javno mnenje v primeru oborožene vstaje,³³ hkrati pa lahko rečemo, da so se partizanski odločevalci že presegli operatiko in delovali na strateškem področju.³⁴ A takrat je bilo jasno, da so partizanske sile prešibke, da bi lahko osvobodile ozemlje in ga obranile.³⁵

OSVOBODITEV ZGORNJE SAVINJSKE DOLINE

Mobilizacijska dejavnost partizanskih sil na Spodnjem Štajerskem v drugi četrtini leta 1944 je bila zelo uspešna; samo maja in junija je 4. operativna cona mobilizirala 5881 novih borcev, od

25 *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 652–653.

26 *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 666–668.

27 *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 715.

28 *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 752.

29 Teropšič, *Štajerska v plamenih*, str. 74.

30 Ževart, *Svobodna partizanska ozemlja*, str. 171–172.

31 Prav tam, str. 172.

32 Prav tam, str. 173.

33 Šlebir, *Točka osredotočenja*, str. 17–18.

34 Več o operatiki gl. Šlebir, *Sodobna operatika*, str. 16–17.

35 *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 716.

katerih so jih 3187 poslali v 7. korpus, ki je deloval na območju Dolenjske in Notranjske. V zameno so prejeli potrebno oborožitev za vse te novince, vključno z gorsko havbico 75 mm, ki je bila dodeljena Šlandrovi brigadi. Okrepitev v moštvu in oborožitvi je botrovala strateški odločitvi o osvoboditvi Zgornje Savinjske doline, ki bi se povezala s polsvobodnim ozemljem Logarske doline in Solčave. Nemške sile v Zgornji Savinjski dolini so bile razmeroma močne, poleg lokalnih orožniških postojank je bila v Gornjem Gradu četa 2. bataljona vermanskega polka »Untersteiermark« s 161 pripadniki, v Mozirju je bil štab 3. bataljona z eno četo (150 pripadnikov), po ena četa pa je bila v Rečici ob Savinji (154 mož), Lučah (123) in Ljubnem (127 pripadnikov); poleg tega so bili v dolini še pripadniki gozdne zaščite (*Forstschutz*)³⁶ in t. i. Revsova banda,³⁷ enota primarno partizanskih dezertirjev v nemški službi. Glavni štab NOV in POS je tako štabu 4. operativne cone v širšem dopisu s 23. julija sporočil, da bo osvoboditev celotne doline potekala v več fazah; v prvi fazi naj bi partizanske sile napadle in zavzele Ljubno in Luče, s čimer bi prekinile povezavo med Celjem in Kamnikom, pa tudi s Koroško. Sledila naj bi osvoboditev Pohorja, v tretji fazi pa naj bi razširili savinjsko in pohorsko osvobojeno ozemlje. Za izvršitev osvoboditve Zgornje Savinjske doline je Glavni štab NOV in POS ukazal oblikovanje operativnega štaba 6. (Šlandrove) in 11. (Zidanškove) brigade, kateremu so dodelili operativno območje delovanja v celotni Savinjski dolini, Moravsko, Zasavje, vse do Gorenjske.³⁸

Priprave na večjo ofenzivno akcijo so poleg organizacijskih in načrtovalnih dejavnosti obsegale napade na manjše sovražnikove postojanke; zaradi več akcij Koroške grupe odredov na območju Solčava-Igla je nemški okupator 18. junija opustil postojanko v Solčavi.³⁹ Zaradi poskusa atentata na Adolfa Hitlerja (1889–1945) 20. julija s strani odporniškega gibanja v nemških oboroženih silah je bila morala nemških okupacijskih sil nizka, tako da se je operativni štab odločil za čimprejšnjo izvršitev osvobodilne operacije. Naloge so bile razporejene tako: Šlandrova brigada naj bi napadla in osvobodila Ljubno in Luče, medtem ko bi Zidanškova brigada istočasno demonstrativno napadla Gornji Grad ter zavarovala prehod iz kamniške smeri. Celotna 14. divizija (s Tomši-

čevo, Šercerjevo in Bračičevo brigado), Koroška grupa odredov in Kamniško-zasavski odred so dobili nalogo preprečiti premik nemških okrepitev v Savinjsko dolino s postavljanjem zasedb, napadi na železniško progo ter manjše postojanke, uničevanjem cest itn. Šlandrova brigada se je razdelila na dva dela; dva bataljona z gorsko baterijo sta bila namenjena za napad na Ljubno, medtem ko je en bataljon, okrepljen z minometom PIAT, dobil nalogo napasti Luče; en brigadni bataljon bi ostal v rezervi.⁴⁰

30. julija zjutraj se je zbral poveljniški in komisarski kader Šlandrove brigade, ki je natančno opredelil naloge in njihovo izvajanje, medtem ko se je moštvo pripravljalo na večerno akcijo. Popoldne so pričeli bataljoni zavzemati odrejene položaje; dva bataljona sta se približala Ljubnemu po poldrugi uri hoje iz solčavske Citrije, medtem ko je en bataljon prečkal Savinjo z namenom obkolitve naselja. Na veliko presenečenje so partizani 1. bataljona ugotovili, da sovražnikovi položaji (bunkerji in strelski jarki) na hribčku Rosulje niso bili zasedeni. Pripadniki 2. bataljona so brez strela zajeli stražarja na mostu čez Savinjo in tako neslišno začeli prodirati v Ljubno z južne smeri; v naselje so uspešno pripeljali tudi gorsko havbico. Šele ob 23:30 je nemški stražar pred vermansko postojanko v Druškovičevi trgovini opazil partizane in sprožil prvi strel, s čimer se je dejansko pričel oboroženi boj. Vermanska postojanka v trgovini je imela pet bunkerjev ter je bila glavni cilj partizanskega napada; partizanski minerci so po eni uri spopada minirali postojanko, ki je tako padla. Medtem ko je bilo v napadu nekaj vermanov mrtvih, ranjenih in zajetih, so drugi pobegnili in se skrili v različne stanovanjske hiše. Sledil je napad na gozdarsko hišo, ki je bila najbolj utrjena, a le s sedmimi pripadniki gozdne zaščite. Ti se niso predali niti po treh jurisih (napadih) partizanskih minercev, zato se je partizansko vodstvo odločilo za zažig poslopja. V drugem delu vasi je še vedno potekal spopad za orožniško postojanko, ki je bila utrjena z bunkerji in strelskimi jarki, ter za Laknerjevo hišo, kjer je bila skupina pripadnikov Gestapa. Šele ob 9. uri zjutraj je partizanom uspelo zavzeti postojanko, pri čemer je nekaterim članom posadke uspelo pobegniti v vas. Napadu na Luče se je pridružil tudi Štajerski bataljon Vojske državne varnosti (VDV); ta je še posebej iskal Revsovo bando, ki je bila dokončno uničena s padcem Ljubna. Brez boja se je predala tudi vermanska postojanka v

36 Več o gozdni zaščiti gl. v Saris in de Wolf, *Forstschutzkommando*.

37 Več o Revsovi bandi gl. v Terčak, *Revsova gestapovska skupina*.

38 *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 755; Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 396–402.

39 Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 402.

40 Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 403–404. Več o Kamniško-zasavskem odredu gl. v Stergar, *Kamniško-zasavski narodnoosvobodilni partizanski odred*.

Grundičevi hiši, medtem ko so se nekateri preživeli pripadniki nemške postojanke zbrali v Koroščevi hiši, ki je bila zajeta šele okoli štirih popoldne. Zadnje žarišče nemškega odpora je bila postojanka gozdarske zaščite v Petkovi hiši, ki se je predala šele okoli 18:00. Tako so partizani osvobodili Ljubno. V spopadih je bilo poškodovanih oziroma uničenih 18 zgradb, pri čemer je padlo več kot 70 pripadnikov nemške posadke in devet partizanov. Neposredno po osvoboditvi so partizani pričeli prenašati ranjence v bolnišnico na Mozirski planini, zbirati orožje in vojaško opremo ter ujetnike. Igrala je partizanska godba, medtem ko so vaščani pričeli odstranjevati nemške napise in izobešati slovenske zastave. 3. bataljon je imel v Lučah le dve sovražnikovi postojanki: vermansko v župnišču in policijsko-orožniško v ljudski šoli. Prav tako so partizanske čete iz vseh smeri prodrle v naselje, kjer so bile pred 23. uro opažene, nakar je izbruhnil spopad. Nemška postojanka se je odločno branila v posameznih bunkerjih po vasi, dokler partizani niso ob svitu prekinili napad in se umaknili v bližnji zaselek Jerovčnik nad vasjo Luče, od koder so obstreljevali nemške položaje. Ob 14. uri je partizanski poveljnik obema posadkama poslal poziv na predajo; ob 15. uri so partizani poslali nov poziv, pri čemer je ujeti verman iz Luč posredoval tudi novice o boju za Ljubno. Orožniki in policisti so po daljšem pregovarjanju z lokalnimi nacističnimi veljaki privolili v predajo, a pod pogojem, da jim partizani dovolijo neoviran prehod k lastnim silam. Predaja se je pričela ob 19. uri, nakar so pričeli partizani razoroževati nemško posadko. Policiste 25. esesovskega policijskega polka in orožnike so pod stražo poslali v Ljubno, medtem ko so ujeti vermani ostali v Lučah. Skupaj so imeli Nemci v Ljubnem in Lučah 76 padlih, 169 zajetih in več ranjenih; Šlandrova brigada je zajela 19 puškomitraljezov, 349 pušk, 42 brzostrelk, strelivo in večjo količino vojaške opreme.⁴¹

Šerčerjeva brigada je tako dobila več nalog: 1. bataljon z minersko grupo je moral zavzeti postojanko v Dobrni in izprazniti tamkajšnjo bolnišnico, ena minerska grupa je morala napasti progo in cesto Šmartno–Šoštanj ter druga Mislinja–Velenje, medtem ko je moral 2. bataljon demonstrativno napasti Šoštanj ter hkrati preprečiti izpad nemške postojanke iz Velenja in Šmartnega. Kakšen je bil rezultat delovanja Šerčerjeve brigade?

Zaradi okrepitve nemške posadke v Dobrni (iz 30 na 120 mož) 1. bataljonu ni uspelo zavzeti orožniške postojanke in vojaške posadke v zdravilišču, tako da je prekinil napad in se umaknil. Uspešnejši sta bili dve minerski grupi, ki sta uničili več manjših mostov ter telefonsko napeljavo. Prav tako je 2. bataljonu uspelo zadržati izpad šoštanske posadke, pri čemer je miniral železniško progo ter poškodoval oklepni vlak in tank. Skupaj je imela brigada enega mrtvega, dva težko ranjena in 20 pogrešanih, medtem ko so nemške izgube ocenili na 38 mrtvih in več ranjenih.⁴²

Bračičeva brigada je v istem času dobila nalogo postaviti zasede in uničiti ceste, mostove in/ali železniško progo na relacijah Ponikva–Celje, Celje–Vojnik, Slovenske Konjice–Vitanje in Slovenske Konjice–Frankolovo. V teh akcijah so partizani porušili dva mostova, uničili več delov železniške proge in telefonski vod ter podrli več deset telegrafskih drogov; prav tako so poškodovali en vlak. Skupaj je imela Bračičeva brigada enega mrtvega, tri ranjene in dva pogrešana, medtem ko so za nemško stran navedli 27 mrtvih, 15 ranjenih in enega ujetega. Pri tem so zaplenili dve brzostrelki, štiri puške in eno pištolo.⁴³

Zidanškova brigada je zavarovala ceste proti Mozirju, Radmirju in Kamniku ter demonstrativno napadla Gornji Grad, ki je premogel nemško posadko 126 vermanov, 17 pripadnikov gozdne zaščite in 15 orožnikov. Brigada je nemške položaje obstreljevala do jutra, nakar se je umaknila. Uspeh Šlandrove brigade je partizansko vodstvo spodbudil k čimprejšnjemu napadu na Gornji Grad, do katerega je prišlo še isti dan. Sovražnikova garnizija je temeljila na naslednjih oporiščih: gozdna zaščita v Rakovi vili ob cesti proti Ljubnemu, vermani v poštnem poslopju in orožniška postojanka. Zidanškova brigada je ob 23:30 pričela napadati Gornji Grad; ponovni partizanski napad je branilce presenetil, tako da so partizani v gostilni brez boja zajeli skupino 17 vermanov. Po napadu na pošto poslopje so ugotovili, da so se branilci po skrivnem rovu umaknili v grajsko poslopje. Rakovo vilo so zasedli ob dveh zjutraj; večina branilcev se je predala, nekaj je bilo ranjenih in ubitih, medtem ko je posameznikom uspelo pobegniti v grad. Podobno se je zgodilo z orožniško postojanko. Prav grajsko poslopje je bilo zadnje oporišče, ki je prestalo vse partizanske juriše in miniranja. Poveljnik 4. operativne cone je posadki poslal poziv k predaji, do katere je priš-

41 SI AS 2173, t. e. II, »Vernehmung«, 4. 8. 1944; SI AS 2173, t. e. II, »Bericht über die Kampfhandlungen in der Gemeinde Leutsch LK. Cilli/Untersteriermark vom 30.7. und 31.7.1944«, 10. 8. 1944; SI AS 2173, t. e. II, »Nachtrag zum Bericht von 10. August 1944«, 17. 8. 1944; Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 405–415.

42 SI AS 1869, t. e. 330/II, povelje štaba II. SNOUB Lj. Šerčerja štabom bataljonov, 30. 7. 1944; SI AS 1869, t. e. 330/II, »Relacija o akciji II. SNOUB Lj. Šerčerja v noči od 30/31. julija 1944 in 1. avgusta 1944«, 6. 8. 1944.

43 SI AS 1869, t. e. 330/II, poročilo operativnega štaba, b. d.

Pohod Zidanškove brigade skozi Gornji Grad (hrani Muzej novejšje zgodovine Celje).

lo 1. avgusta ob 10. uri. V spopadu so bili ranjeni le trije partizani, medtem ko je imela nemška stran tri padle, enega ranjenega in 156 ujetih. Brigada je zaplenila šest puškomitraljezov, 134 pušk, 27 brzostrelk, osem pištol ter večjo količino streliva in opreme. Nemška postojanka iz Mozirja je 31. julija in naslednji dan v Gornji Grad poskušala poslati okrepitve, a so partizanske zasede uspešno zavrnille njihov prodor.⁴⁴

Tomšičeva brigada je v noči na 31. julij osvobodila Šmartno ob Paki ter preprečila nemški prodor do Mozirja. Bračičeva brigada je zavarovala cestne povezave, a ji ni uspelo zavzeti orožniške postojanke v Sv. Juriju pri Celju (Šentjur pri Celju). Preusmeritvi sovražnikove pozornosti so bili namenjeni istočasni napadi Vzhodnokoroškega odreda, ki je demonstrativno napadel Črno na Koroškem in hkrati porušil 10 manjših mostov ter postavil več zased, pa tudi demonstrativni napad Kamniško-zasavskega odreda na Litijo; ta odred je na več mestih napadel zasavsko železniško progo. Analiza celotne prve faze osvoboditve Zgornje Savinjske doline je pokazala, da je imela

44 Fajdiga, *Zidanškova brigada*, str. 313–327; SI AS 1869, t. e. 2, poziv »Posadki Gornji grad«, 1. 8. 1944; SI AS 1869, t. e. 2, »Relacija o napadu na postojanko Mozirje, Letuš in Šmartno ob Paki na dan 11. in 12. septembra 1944«, 15. 9. 1944; SI AS 2173, t. e. II, »Vernehmung«, 4. 8. 1944.

V bojih uničene in poškodovane stavbe v Gornjem Gradu (hrani Muzej novejšje zgodovine Celje).

nemška stran 203 mrtve, 27 ranjenih in 333 ujetih, pri čemer so partizani zajeli 26 puškomitraljezov, 71 brzostrelk, 409 pušk, 32 pištol ter večjo količino streliva in vojaške opreme. Na partizanski strani je bilo osem padlih, 41 ranjenih in 31 pogrešanih.⁴⁵

Po osvoboditvi so pripadnike gozdne zaščite v Ljubnem ustrelili zaradi predhodnih zločinov, medtem ko so nekatere ujete Nemce in Slovence postavili pred brigadno sodišče. Nekateri vermani slovenskega rodu so se pridružili partizanom, nekateri ujeti Nemci so bili poslani na Dolenjsko, medtem ko so druge odvedli proti Mozirju in Celju, kjer so jih izpustili. Po izpustitvi so morali preživeli orožniki, vermani in lokalni uradniki podati izjave o poteku bojev, pri čemer so veliko pozornost (in odgovornost) namenili osebam, ki so se na nemški strani pogajale oziroma odločale o predaji partizanom. Te izjave so poslali v preučitev esesovskemu in policijskemu sodišču. Nato so preživele orožnike razporedili po drugih postojankah na Spodnjem Štajerskem.⁴⁶

45 SI AS 1869, t. e. 2, »Relacija o napadu na postojanko Mozirje, Letuš in Šmartno ob Paki na dan 11. in 12. septembra 1944«, 15. 9. 1944; SI AS 2173, t. e. II, »Bandenüberfall auf Packenstein«, 17. 8. 1944; Fajdiga, *Zidanškova brigada*, str. 328; Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 415–417.

46 SI AS 1869, t. e. 2, »Relacija o napadu na postojanko

Familien- u. Z. Name: Grassy G-A 986/0481
 geb. am: 11.6.1906 in: Hamburg Kreis: Mars
 Truppenteil: 5. Comp. Fl. (Lu) Abt. Krieg. Ing. Potsdam
 Ersatz-Gruppenteil: Fl. Lt. Btl III, Frankfurt/Oder Erf.-Nr.: - 466.-
 Dienstgrad: Oberst Fl. Lt. Btl. 228 - 2. Bg
 Tag, Stunde, Ort u. Art 31.7.44 Luftangr. (Vorstück)
 des Verlustes:
 gefallen:
 Urchriftliche Verlust-Listen Nr.: 1, Btl. 1. Btl. Nr. 3

Kartotečni listek Maxa Grassyja, pripadnika gozdne zaščite, ki je padel 31. julija 1944 v spopadu za Ljubno (osebni arhiv M. de Wolfa).

Sledilo je obdobje zaščite svobodnega ozemlja ter vzpostavljanja nove oblasti. Nemci so že 1. avgusta poskušali poslati večjo kolono iz Kamnika proti Gornjemu Gradu, ki pa jo je zavrnila Šlandrova brigada. V manjših postojankah v neposredni bližini je upadla morala. Tako je poveljnik vermanske 1. alarmne čete Celje-vzhod, ki je bila nameščena v Rečici, zahteval opustitev postojanke; to se je zgodilo 2. avgusta zvečer, ko so vermani in orožniki zapustili Nazarje in Rečico ter se umaknili v Mozirje. Še isto noč je Šlandrova brigada uničila sovražnikovo postojanko v Rečici, medtem ko je enako storila Zidanškova brigada v Nazarjah. 3. avgusta se je nemški okupator umaknil še iz postojank v Motniku in Špitaliču ter Ločici ob cesti Vransko–Kamnik. V naslednjih dneh je pošiljal manjše in večje patrulje proti osvobojenemu ozemlju; za krajši čas je 4. avgusta ponovno zavzel Nazarje, a se je naslednji dan umaknil nazaj v Mozirje. Brigade so posledično dobile nalogo čim bolj zavarovati možne prehode proti osvobojenemu ozemlju ter zadrževati nemške sile v Šaleški, Mislinjski, Spodnji Savinjski in Tuhinjski dolini, pa tudi na območju med Mariborom in Celjem. Zidanškovi brigadi je v noči na 9. avgust uspelo zavzeti še postojanko v Bočni, medtem ko se je nemška posadka umaknila iz Šmartnega pri Tuhinju, s čimer se je svobodno ozemlje razširilo tudi v Tuhinjsko dolino. Poleg tega so partizani izvedli demonstrativne napade na Sv. Pavel, današnji Šentpavel pri Domžalah (8.–9. avgust),

Mozirje, Letuš in Šmartno ob Paki na dan 11. in 12. septembra 1944«, 15. 9. 1944; SI AS 2173, t. e. II, pričevanja; SI AS 2173, t. e. II, »Gendarmen des GendPosten Leutsch, Verhalten beim Bandenüberfall«, 5. 9. 1944; Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 418.

Hrastnik in Laško (9.–10. avgust). Medtem ko partizanski napad na Št. Ožbalt pod Trojanami (današnji Šentožbolt) v noči na 11. avgust ni bil uspešen, se je orožniška postojanka naslednji dan umaknila sama, nakar je Zidanškova brigada uničila njene prostore. Nemški okupator je nato izpraznil še postojanko na Trojanah. 12. avgusta so partizani napadli Rimske Toplice. Tega dne je Zidanškova brigada po zaslugi pridruženih ver-
manov in prostovoljcev ter izvedene mobilizacije ustanovila 4. bataljon, pri čemer je skupaj imela 724 pripadnikov, od tega 669 na položajih.⁴⁷

Sledilo je razmeroma mirno obdobje, ko je nemški okupator občasno napadal z manjšimi in večjimi patruljami, pri čemer so veliko večino partizanske sile brez večjih težav odvrnile. A občutek varnosti je 24. avgusta botroval izgubi 1. čete 4. bataljona Zidanškove brigade. Tega dne je skupina okoli 300 nemških pripadnikov iz Izlak odšla proti Kolovratu. V zaselku Prevalje so Nemci naleteli na speče partizane; v kratkem spopadu je padlo šest partizanov, 23 pa je bilo ujetih. Nemci so zažgali domačijo, kjer so presenetili partizane, ter ujetnike odgnali na Trojane. Od tam so bili poslani v Celje ter naprej v Maribor.⁴⁸ Lokalni ob-

47 Fajdiga, *Zidanshova brigada*, str. 332–344; *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 758; SI AS 1869, t. e. 2, »Relacija o napadu na postojanko Mozirje, Letuš in Šmartno ob Paki na dan 11. in 12. septembra 1944«, 15. 9. 1944; Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 420–427; SI AS 2173, t. e. II, »Gendarmerieposten Rietz i.S., Abziehung nach Prassberg«, 8. 8. 1944; SI AS 2173, t. e. II, »Bandentätigkeit in der Gemeinde Rietz i.S.«, 15. 8. 1944.

48 Fajdiga, *Zidanski brigada*, str. 361–363; SI AS 1869, t. e. 2, »Relacija o napadu na postojanko Mozirje, Letuš in Šmartno ob Paki na dan 11. in 12. septembra 1944«, 15. 9. 1944.

*V Mozirju ujeti vermani,
13. 9. 1944 (hrani Muzej
novejše zgodovine Celje).*

veščevalci so spremljali premike sovražnikovih sil v okolici ter zbirali podatke o morebitnih napadih na osvobojeno ozemlje. Tako so 2. septembra poročali, da se je v Celju razširila novica, »da je 31. 8. 1944 prišlo v Celje okrog 5.000 španskih in hrvatskih prostovoljcev v svrhu hajke za zgornjo savinjsko dolino«. ⁴⁹ Zahvaljujoč partizanskemu delovanju je občasno prišlo tudi do dezertiranja nemških vojakov; tako so 2. septembra 1944 dezertirali trije vermani iz Mozirja. Ti so razkrili nizko moralo med vermani (»kar je vermanshafta v Mozirju je 90 % našega mišljenja«), ki se želijo pridružiti partizanom. Hkrati so napovedali: »Pač pa bi se v prvi borbi predali. Ako bi pa prišlo do napada, ne bi dajali odpora.« Trije vermani so nato napisali pismo za svoje tovariše v Mozirju in jih pozivali k predaji. ⁵⁰

10. septembra je štab 4. operativne cone izdal ukaz o izvedbi druge faze osvoboditve Zgornje Savinjske doline. Obstoječemu operativnemu štabu 6. in II. brigade je podredil še 3. brigado VDV ter ustanovil operativni štab I. (Tomšičeve) in II. brigade. Najpomembnejšo sovražnikovo postojanko v Mozirju naj bi napadla Šlandrova brigada, medtem ko je Tomšičeva brigada imela nalogo zavzeti Letuš, demonstrativno napasti Šmartno ob Paki ter zavarovati položaje v smeri proti Celju in Polzeli. Zidanškova brigada je dobila nalogo zavzeti Braslovče ter preprečiti izpad nemških postojank iz Vranskega, Žovneka in Celja. Koroška grupa odredov je morala zavarovati koroški prehod, medtem ko je 3. brigada VDV pokrivala

šoštanjsko smer, podčastniški tečaj pri štabu 4. operativne cone pa je zavaroval kamniško smer. ⁵¹

Zaradi strateškega položaja je bilo Mozirje dobro utrjeno, pri čemer je bila nemška posadka razmeščena med postojanke v šoli, župnišču, cerkvi, v prosvetnem in sokolskem domu ter v otroškem vrtcu, pri čemer je imela poleg utrjenih poslopij še bunkerje, strelske jarke, žične ovire in minsko polje. Šlandrova brigada je svoje tri bataljone 11. septembra razporedila tako, da je proti Mozirju istočasno prodirala iz vseh smeri. Ob 21. uri so partizanski borci pričeli zapuščati izhodiščne položaje, a jih je zelo kmalu opazila nemška posadka v cerkvenem zvoniku in jih pričela obstreljevati. Taktično presenečenje je bilo izgubljeno, zaradi česar se je predčasno pričel partizanski juriš. Do jutra je partizanom uspelo zasesti več manjših postojank in bunkerjev na obrobju naselja, pa tudi sokolski dom, prosvetni dom in vrtec. V tem času je gorski top, ki je bil dodeljen brigadi, uničil nemške položaje v zvoniku in šoli; Nemci so se umaknili v cerkev. Ker se je zdanilo, so se prenehali neposredni napadi na preostale postojanke, ki pa so bile podnevi izpostavljene nenehnemu obstreljevanju. Ob 17. uri so partizani pričeli premikati svoje sile za nove večerne napade, kar so opazili vermani, ki so se kmalu predali. Tako je ob 17:30 padla največja sovražnikova postojanka na prehodu med Zgornjo in Spodnjo Savinjsko dolino. V spopadih so imeli partizani pet padlih in 40 ranjenih, medtem ko je imela nemška posadka 51 mrtvih, več

⁴⁹ SI AS 1866, t. e. 2, poročilo Obveščevalnega centra Komande področja Zgornje Savinjske doline Obveščevalnemu centru II. brigade, 2. 9. 1944. Več o španskih prostovoljcih gl. v Kocjančič, Španci v nemški službi.

⁵⁰ SI AS 2173, t. e. II, »Posebno poročilo«, 3. 9. 1944.

⁵¹ SI AS 1869, t. e. 2, »Relacija o napadu na postojanko Mozirje, Letuš in Šmartno ob Paki na dan 11. in 12. septembra 1944«, 15. 9. 1944; Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 448–449.

ranjenih in 225 ujetih. V bojih so partizani zaplenili 225 pušk, 5 lahkih minometov, 12 težkih in 10 lahkih mitraljezov, večjo količino streliva in vojaške opreme ter tri vozila. Po spopadu so bili ujeti Nemci in ves plen premeščeni v Bočno.⁵²

Tomšičeva brigada je istočasno, 11. septembra zvečer, napadla Šmartno ob Paki, kjer pa je bila sovražnikova postojanka, 67 pripadnikov 2. alarmne čete Celje-vzhod, pripravljena na napad. Do jutra je brigadi uspelo zavzeti le utrjeno pošto, medtem ko se je 12. septembra ob 20. uri predala celotna postojanka. Hitreje se je predala posadka v Letušu, in sicer 12. septembra ob dveh ponočih.⁵³ Zidanškovi brigadi ni uspelo osvoboditi Braslovč, a je vsaj izpraznila gasilski dom (uniforme in obutev) ter dve trgovini. V Braslovče so prišle tudi močne okrepitve iz Celja (22 tovornjakov in šest tankov), od koder so nato Nemci poskušali napredovati proti Letušu, a so partizani preprečili njihov prodor. 3. brigada VDV je v napadu na Šoštanj zaustavila tri vlake, ki so pripeljali okrepitve za napadene postojanke.⁵⁴

V celotni drugi fazi, ki je bila v večji meri uspešna, so tako partizani zaplenili dva težka in šest lahkih minometov, 12 težkih in 22 lahkih mitraljezov, 350 pušk, 14 brzostrelk, 19 pištol ter večjo količino streliva in vojaške opreme. Imeli so 15 padlih in 75 ranjenih, medtem ko so nemške izgube ocenjevali na 96 padlih, 18 ranjenih in 330 ujetih.⁵⁵

SVOBODNO OZEMLJE

Nemci so tik pred 11. septembrom pričeli s hajko pod vodstvom gorskega polka Treeck, ki je bil 9. septembra premeščen iz Koroške z namenom delovanja na celjskem območju. Okrepljen z 2.

Naslovnica Štajerskega kurirja, 5. 8. 1944
(hrani Muzej novejšje zgodovine Celje).

bataljonom 14. esesovskega policijskega polka in eno četo 649. bataljona deželnih strelcev je v noči na 11. september pričel preganjati 14. divizijo. A zaradi partizanske ofenzive je polk Treeck prekinil hajko ter pričel naslednji dan pošiljati okrepitve proti Letušu in Braslovčam. Partizanom je uspelo zavrniti napredovanje proti Letušu, medtem ko so bili neuspešni v boju proti koloni, ki je prodrla proti Žovneku in Braslovčam. 13. septembra je Treeckova bojna skupina pričela napredovati proti Zgornji Savinjski dolini iz štirih smeri: en bataljon iz črte Gomilsko–Prekop–Stopnik proti Mozirju, en bataljon iz Polzele proti Soteski, en bataljon proti Šmartnemu ob Paki ter en bataljon v Letuš. Kolone so dosegle cilje, pri čemer so v Mozirju odkopali padle vermane in jih prepeljali v Celje. Po dveh dneh je Treeckova bojna skupina zapustila postojanke in se prav tako vrnila v Celje. 13. septembra je Šlandrova brigada zavrnila nov nemški prodor proti likvidiranim postojankam.⁵⁶

S tem neuspešnim prodorom je nemški okupator končal prizadevanja za ponovno vzpostavitev nadzora nad Zgornjo Savinjsko dolino. 15. septembra je okoli 200 pripadnikov postojanke v Letušu to zapustilo in okrepilo Braslovče.⁵⁷ Konec

52 Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 450–455; SI AS 1847, t. e. 2, »Relacijsko poročilo o napadu na utrjeno postojanko Mozirje dne 11. in 12. sept. 1944«, 15. 9. 1944; SI AS 1869, t. e. 2, »Relacija o napadu na postojanko Mozirje, Letuš in Šmartno ob Paki na dan 11. in 12. septembra 1944«, 15. 9. 1944.

53 Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 456; SI AS 1869, t. e. 2, »Relacija o napadu na postojanko Mozirje, Letuš in Šmartno ob Paki na dan 11. in 12. septembra 1944«, 15. 9. 1944; SI AS 2173, t. e. 11, »Bandenüberfall auf den Gend. Posten Packenstein«, 17. 9. 1944.

54 Fajdiga, *Zidanškova brigada*, str. 382–389; Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 456–457; SI AS 1847, t. e. 2, »Vojno poročilo o akciji dne 11.12. in 13.9.1944«, 14. 9. 1944; SI AS 1847, t. e. 2, »Relacija o vojaški akciji na postojanko Braslovče in o borbi pri sv. Urbanu na Dobrovljah z dne 11.12.13. in 14.9.44«, 16. 9. 1944; SI AS 1869, t. e. 2, »Relacija o napadu na postojanko Mozirje, Letuš in Šmartno ob Paki na dan 11. in 12. septembra 1944«, 15. 9. 1944; SI AS 2173, t. e. 11, »Niederschrift aufgenommen mit Mst.d.Gend. Josef Aldmann (...)\", 16. 9. 1944.

55 SI AS 1869, t. e. 2, »Relacija o napadu na postojanko Mozirje, Letuš in Šmartno ob Paki na dan 11. in 12. septembra 1944«, 15. 9. 1944.

56 Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 459–460.

57 SI AS 2173, t. e. 11, poročilo Obveščevalnega centra Komande področja Zgornje Savinjske doline, 16. 9. 1944.

septembra 1944 se je tako oblikovalo svobodno ozemlje, ki je obsegalo več kot 500 km² na območju Soteska–Preseka–Tajna–Skorne–Florjan–Bele vode–Tolsti vrh–Stakneči vrh–Krnos–Komen–Travnik nad Raduho–Mala gora–Kamniške planine–Črnivec–Menina planina–prelaz Lipa–Dobrovlje–Soteska. Šele med 21. in 25. oktobrom 1944 je Nemcem uspelo prodreti iz kamniške, vranske in koroške smeri, nakar so požgali večino zgradb na tem območju, preden so se ponovno umaknili. Na osvobojenem območju so pričeli z vzpostavljanjem lokalnih odborov KPS in OF. Poleg tega so izvedli volitve v krajevne narodnoosvobodilne odbore (KNOO), in sicer med 17. in 25. septembrom. KNOO-ji so se primarno ukvarjali z vprašanji gospodarske narave, tako glede oskrbe civilnega prebivalstva kot vojaškega osebja, ter z organizacijo gospodarske dejavnosti. Po osvoboditvi je namreč na območju Zgornje Savinjske doline delovalo kar 57 različnih ustanov, pripravljenih so bile tudi različne konference in tečaji. Organizirano je bilo šolstvo, pri čemer je delovalo 15 šol z 48 oddelki z več kot 1300 učenci. Na svobodno ozemlje so iz Moravske doline prepeljali dve kompletni tiskarni, ki sta Spodnjo Štajersko, Koroško in vzhodni del Gorenjske oskrbovali s partizanskim tiskom.⁵⁸

Z vojaškega vidika so na osvobojenem ozemlju ustanovili zaledne vojaške oblasti (t. i. komande mest), ki so pričele izvajati splošno mobilizacijo, ustvarjati skladišča oborožitve in opreme ter skrbeti za zavezniške pošiljke. Poleg tega je bilo treba vzpostaviti bunker za komande mest ter obveščevalno mrežo v bližnjih sovražnikovih postojankah in na celotnem osvobojenem ozemlju, pa tudi pričeti z rušenjem prometnih povezav med osvobojenim in sovražnikovim ozemljem. Prav tako so morali pregledati vse porušene postojanke z namenom najti orožje ter pregledati in popisati živilske karte, hrano in oblačila pri lokalnih trgovcih. Hkrati so organizirali krojaške, čevljarške in orožarske delavnice za izboljšanje stanja v operativnih partizanskih enotah. Poleg tega so bile komande mest odgovorne za preiskavo zločinov okupatorja na tem ozemlju ter za nadzor nad obnašanjem partizanov. Že sredi avgusta je bila ustanovljena Komanda področja Zgornje Savinjske doline, ki je nadzorovala podrejene komande mest. Bila je krovno vojaško odločevalno telo za vse te aktivnosti, pa tudi za zavarovanje osvobojenega ozemlja. 1. oktobra 1944 je imela komanda pod neposrednim nadzorom 165 borcev, sredi novembra pa že 483. To je bila posledica mobilizacijskih naporov. Tako je Komanda mesta

⁵⁸ Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 462–470.

s.2245/1

SPLOŠNA MOBILIZACIJA

v Narodno osvobodilno Vojsko je še ves čas naša naloga. V današnjem trenutku je postala neodložljiva in nujna dolžnost za vsakogar, ki noče deliti iste usode z okupatorjem.

Na tisoče Štajercev, ki je sledilo in se vsak dan prihajajo nove množice Štajercev v naše brigade, oborožujejo se proti svojemu kletnemu sovragu in ga bijejo. Prav tako kakor prihajajo na Štajersko borci iz ostale Slovenije in s svojimi življenji kličijo Štajerce in osvobodijo njihove domove, s prav takim junaštvom se borijo tisoči Štajercev v vrstah Narodno osvobodilne Vojске in osvobodijo Primorsko, Gorenjsko, Koroško in Dolensko od Hitlerjevih zločincev.

Izvršni odbor Osvobodilne Fronte je izdal proglas za MOBILIZACIJO VSEH SIL V NARODNO OSVOBODILNO VOJSKO ZA NAŠO KONČNO ZMAGO!

Štajerci, Štajerke!

Nobenega odloga več! Sedaj je poslednji čas, da izvršite svojo sveto domovinsko dolžnost. Ali boste stali ob strani, ali boste čakali in zarabljali svoj odhod v partizane in s tem podajali življenje krvniku našega naroda in s tem zskrivili smrt stoterih slovenskih otrok in nove širve, ki niso več potrebne. Ali boste čakali, da vas bo vse Hitler mobiliziral in vas odgal na fronto proti zmagoviti Rdeči Armadi ali anglo-ameriškim vojskam?

Kot Štajerci, kot Slovenci, ki se borimo rano ob rami z ostalimi Jugoslavlani pod vodstvom maršala Tita

v a m k l i č e m o :

VSI V BOJ ZA KONČNO ZMAGO! Naj ne bo Štajerca, ki bi izdal svojo domovino v teh odločilnih trenutkih!

Kličemo tudi tistim, ki jih je okupator prenehal, da niso videli svojih domovinskih dolžnosti in so se pustili mobilizirati v Hitlerjevo vojsko.

Kličemo vsem Štajercem, ki so danes v tovarnah, rudnikih in uradih in se de-
lajo za Hitlerja.

Kličemo vsem kmetom in vinčarjem, ki že do danes hranijo Hitlerjevo vojsko. ZAPUSTITE SVOJE DELO! DEZERTIRAJTE OD HITLERJA! VSI V NARODNO OSVOBODILNO VOJSKO! REŠITE SVOJA ŽIVLJENJA, da vas zmagoviti zavezniki ne najdejo v vrstah hitlerjevskih zločincev.

ŠTAJERSKE ŽENE! Sledite zgleda svojih velikih sester iz Štajerske in vse Slovenije, borite se za srečo in boljše bodočnost vaših otrok, ki jih je kleti sovražnik Slovenec hotel odtrgati od vas in jih napraviti za Nemce, pomagajte Narodno osvobodilni Vojski! Pošiljate svoje moke in sinove v Narodno osvobodilno Vojsko!

NAJ ŽIVI REŠITELJICA NAŠIH NARODOV NAŠA NARODNO OSVOBODILNA VOJSKA!

NAJ ŽIVI NAŠ VRIHOVNI KOMANDANT MARŠAL TITO!

NAJ ŽIVI OSVOBODILNA FRONTA SLOVENSKEGA NARODA, KI JE ZDRUŽILA IN POVEDELA V BOJ VSE SLOVENCE!

VSI V PARTIZANE! VSE ZA PARTIZANE!

SMRT NEMŠKIM OKUPATORJEM!

Razglas o splošni mobilizaciji v partizanske enote (hrani Muzej novejšje zgodovine Celje).

Gornji Grad septembra in v prvi polovici oktobra mobilizirala 666 novincev ter odkrila šest dezertterjev; v Ljubnem so mobilizirali 177 in v Lučah 90 novincev ter našli enega dezertterja. V Solčavi so mobilizirali 65 novincev. Istočasno je komanda področja sama mobilizirala 169 borcev ter odkrila tri dezertterje in dva skrivača. Pri tem je treba poudariti, da približno polovica mobiliziranih ni bila sposobna za operativno delovanje, tako da so bili razmeščeni v zaledne enote.⁵⁹

Na Pobrežju pri Rečici ob Savinji so partizani pripravili letališče, na katerem je kmalu pristalo eno zavezniško letalo. Pozneje letališče ni bilo več v uporabi, saj so bila tla zaradi dežja razmočena ter tako neprimerna za pristajanje in vzletanje letal. So pa zato zavezniška letala večkrat odvrгла blago s padali.⁶⁰

Komande mest so imele široka pooblastila in naloge. Komanda mesta Solčava je poročala, da so po vzpostavitvi komande »izsledili eno tatvino in poravnali spor med dvema kmetoma«. Ta spor je bil razrešen tako, »da sta bila oba kmeta

⁵⁹ SI AS 1866, t. e. 7, »Naredba« Komande področja Zgornje Savinjske doline Komandi Mesta Solčava, 12. 8. 1944; Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 470–475.

⁶⁰ Zakonjšek, *Velika preizkušnja*, str. 422.

zadovoljna«, medtem ko so odkrili tatu – otroke, ki so jih kaznovali »s palico po zadnji plati«. Za pripadnike komande so organizirali vojaško uro ter pripravljali stanovanje za bivanje komande. Na območju Solčave so uvedli naslednje ukrepe: gibanje je bilo dovoljeno le s prepustnico, vsi begunci so morali biti prijavljeni, opozarjali so na tatvine, uvedli policijsko uro, oblikovali naredbo o napisih, redu in javni snagi ter predpisali ribolov le s pomočjo trnka, »ne pa s kakoršnimkoli eksplozivom ali orožjem«. Ustanovili so godbeni odsek in pevsko društvo. Na gospodarskem področju so ustanovili čevljarstvo, mehanično (oziroma orožarsko) in krojaško delavnico. Prav tako so več deset pripadnikov preposlali na različne zadolžitve v druge enote oziroma ustanove.⁶¹ Po Savinjski dolini so popravili telefonske zveze in vzpostavili povezavo Šmartno ob Dreti z Motnikom, delali pa so tudi na liniji s prelazom Kramarica.⁶²

Vojaško sodišče vojne oblasti IV. operativne cone Zgornjega Savinjskega področja je izvedlo sodne postopke proti nekaterim domačinom. Tako je bila Frančiška L. obtožena, da je »kot pomagač nemškega prisilnega izseljevanja slovenskega prebivalstva in ropanja njegove imovine po nemški oblasti, in v svojstvu kot ovaduhinja naznanila lesotrčca G. Matijo in prevoznika Č. Ivana, da so bili z družinami vred izseljeni, in njih premoženje zaplenjeno v korist nemške države, da je ob vkorakanju nemških čet kot prva v Mozirju izobesila zastavo, nagradila Wehrmanne in imenovala partizane z proketo bando«. Drugi štirje so bili

obtoženi različnih »verbalnih« deliktov: da so se izražali negativno proti partizanom ter podpirali nemško okupacijo, da so bili uslužbenci nemške okupacijske uprave itn. Glavna ustna javna razprava je potekala 3. oktobra pred tričlanskim sodnim senatom. Isti dan je bila Frančiška L. obsojena »na smrtno kazen s streljanjem; obenem se izreče izguba državljanskih časti in konfiskacija obtoženkine imovine v korist Narodnoosvobodilnega fonda«. Dva druga obtoženca (zakonski par) sta bila obsojena na šestmesečno prisilno delo »in odvzem pekarskega poklica za vedno«, četrti obsojenec prav tako na šestmesečno prisilno delo, medtem ko je bil peti oproščen obtožbe, »da bi kot Blockleiter ob A. navedenih prilikah podpiral okupatorja«. Sodbo proti Frančiški L. je 18. oktobra obravnavalo »Višje vojaško sodišče NOV in POJ, senat pri Glavnemu štabu NOV in PO Slovenije«, ki je potrdilo predhodno sodbo nižjega sodišča, pri čemer jo je dopolnilo tako, »da se obtoženka obsodi na zaplembo celotne imovine, premične in nepremične, bodisi, da jo poseduje že sedaj kot lastnica, bodisi, da je udeležena pri rodbinski imovini (...)«. ⁶³ Prav tako je bil na smrtno kazen z ustrelitvijo (ter na izgubo državljanskih pravic in zaplembo premoženja) obsojen član »nočne straže« Ivan S., avstrijske narodnosti, ker »je bil v času nemške okupacije in sicer ob neugotovljenih prilikah v letih 1942 do svoje aretacije, to je 20. 9. 1944 v Mozirju v Savinjski dolini kot član Hitlerjeve stranke in kot oborožen pomagač tajne nemške policije – Gestapo, tedaj pomagal okupatorju zlasti s tem, da je povzročil

Partizanska šola na Ljubnem, november 1944 (hrani Muzej novejšje zgodovine Celje).

61 SI AS 1866, t. e. 7, poročilo Komande mesta Solčava Komandi področja za Zgornjo Savinjsko dolino, 18. 8. 1944.

62 Zakonjšek, *Velika preizkušnja*, str. 421.

63 SI AS 1866, t. e. 7, obtožnica VS 4/44, 3. 10. 1944; SI AS 1866, t. e. 7, zapisnik o ustni javni razpravi št. VS 4/44-15, 3. 10. 1944; SI AS 1866, t. e. 7, sodba št. VSZ 4/44-16, 3. 10. 1944; SI ASI 1866, t. e. 7, sodba št. 31/44, 18. 10. 1944.

v Trnavčah nad Mozirjem hajko za partizani, nazivajoč jih z banditi, z obstreljevanjem Trnavč, pa še povzročil uničenje narodne imovine prebivalstva v Trnavčah, trdeč, da so sami banditi, in se tudi sam udeležil hajk». ⁶⁴

PONOVNO POD NEMŠKO OKUPACIJO

Sredi oktobra 1944 je bil operativni štab 6. in 11. brigade poslan na Dolenjsko, s čimer se je zmanjšala sposobnost partizanskih sil za obrambo osvobojenega ozemlja, kar so primarno občutili predvsem na območju Kamnika in Litije. Zato so v Zgornjo Savinjsko dolino poslali Tomšičevo brigado, ki se je nastanila na Lepi njeni pri Mozirju. Že 21. oktobra se je morala v sodelovanju z bataljonom VDV in podčastniško šolo 4. operativne cone spopasti z nemškimi silami, ki so prodirale iz kamniške smeri. Istočasno je koroško stran varovala Bračičeva brigada. Nemškim silam je uspelo prodreti v Bočno, Volog, Delce, Šmartno ob Dreti in Solčavo, kjer so ropale in požigale, nakar so se umaknile na izhodiščne položaje. Partizanska 14. divizija je na območju Zgornje Savinjske doline ostala do začetka novembra, ko je dobila nov ukaz: Tomšičeva in Bračičeva brigada sta bili poslani na Moravsko, medtem ko je Šercerjeva brigada dobila ukaz uničiti železniške povezave na širšem območju. A po neuspešnem poskusu zasedbe Blagovice in Krašnje sta se Tomšičeva in Bračičeva brigada vrnili na južno območje osvobojenega ozemlja, od koder sta nato napadali komunikacijske povezave in manjše postojanke. ⁶⁵

Obveščevalni center Štaba 4. operativne cone je v poročilu za drugo polovico novembra 1944 zapisal, da je zaradi nenehnih partizanskih na-

padov opazil koncentracijo nemških sil, »kar je treba smatrati kot reakcijo proti našim edinicam, obenem pa z namenom da veže naše edine na ta sektor z pretnjo poizkusa vdora v Savinjsko dolino dočim pa se po komunikacijah za njihovim hrbtom vrše premiki vojaštva skozi Celje in dalje«. Obveščevalci so se zavedali, da so bili manjši nemški izpadi v tem času »predvsem ogledniškega in zavarovalnega značaja«. ⁶⁶

Osvobojeno ozemlje Zgornje Savinjske doline je delovalo vse do nemške ofenzive decembra 1944. Že konec novembra je pričel nemški okupator zbirati in razporejati sile za napad na Zgornjo Savinjsko dolino. Na vzhodni in južni strani osvobojenega ozemlja so namestili 18. gorski polk, 1. bataljon 25. SS-policijskega polka, 1. bataljon 17. SS-policijskega polka, esesovski lovski bataljon ter dele vermanskega polka »Untersteiermark« in 611. bataljona deželnih strelcev. Iz koroške smeri so predvideli 13. SS-policijski polk, medtem ko so na Kamniškem zbrali dva bataljona 28. SS-policijskega polka »Todt«, dve motorizirani orožniški četi, 3. bataljon šolskega bataljona »Brandenburg« ter domobranske enote. Skupaj naj bi tako v ofenzivi sodelovalo okoli 7000 sovražnikov. 1. decembra so izbruhnili spopadi na liniji Skorno–Gnječ, kjer so naslednji dan nemške sile prebile položaje Šercerjeve brigade. 5. decembra so okupatorjeve enote zasedle Mozirje in Nazarje. Partizanska 14. divizija je posledično zavzela obrambne položaje na črti Okonina–Št. Janž–Šmartno ob Dreti–Slopnik–Kramarica–Dobrovlje. Premor v sovražnikovi ofenzivi so partizani izkoristili za čim večjo mobilizacijo ter napade na prometne povezave. A ofenziva se je

Porušeni most v Nazarjah, december 1944 (hrani Muzej novejšje zgodovine Celje).

⁶⁴ SI AS 1866, t. e. 7, sodba VSZ 12/44-8, 4. 10. 1944.

⁶⁵ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 791–793.

⁶⁶ SI AS 1866, t. e. 2, »Poročilo od 16.-30. novembra 44«, b. d.

nadaljevala 10. decembra z napadi iz savinjske, koroške in kamniške smeri. 13. decembra so bile zavzete Luče, nato pa še Gornji Grad in Ljubno. Štab 4. operativne cone je ugotovil, da je svobodno ozemlje izgubljeno, zaradi česar je svoje sile umaknil proti Tuhinjski dolini in na Moravško. Nemški okupator je ponovno vzpostavil postojanke v Mozirju, Rečici ob Savinji, Radmirju, Lučah, Novi Štifi, Gornjem Gradu, na Kališah in v Črni pri Kamniku. Civilno prebivalstvo je bilo med nemško ofenzivo žrtev številnih zločinov, od ropov do umorov. Partizanski mobilizaciji je zdaj sledila še nemška; vse zmožne moške civiliste ter veliko žensk so poslali na gradbišča fortifikacij.⁶⁷ 22. decembra je štab 4. operativne cone preoblikoval dve dotedanji zaledni področji ter ustanovil kamniško-savinjsko vojno področje, ki je nadzorovalo komande mest Gornji Grad, Motnik, Trbovlje, Moravče in Kamnik.⁶⁸

Nekdanje osvobojeno ozemlje Zgornje Savinjske doline je ostalo pod nemško zasedbo vse do konca druge svetovne vojne. A februarja in marca je doživelo še eno večjo nemško ofenzivo, ko je primarno 14. grenadirski divizija Waffen-SS (galicijska št. 1) po zavarovanju ceste in železnice na relaciji Maribor–Celje dobila nalogo napasti partizanske sile. Medtem ko je del divizije napadel iz Kamnika, je drugi del prečkal Savinjsko dolino z namenom napasti koncentracijo partizanskih sil na Mozirskih planinah ter nato na Menini planini. Nemci so sredi marca vzpostavili obroč na relaciji Kamnik–Motnik–Vransko–Nazarje–Gornji Grad–Črniivec–Kamnik, kjer sta se znašla operativni štab 6. in 11. brigade ter 4. bataljon 3. brigade Narodne obrambe. Po bojih na planini se je partizanskim silam uspelo izmuzniti iz obrača, s čimer je propadla tudi ta sovražnikova ofenziva.⁶⁹ V zadnjih mesecih je dolina ostala trdno v nemških rokah, v zadnjih dneh vojne, maja 1945, pa so se preko Savinjske doline nemške in kolaboracionistične enote z ozemlja Slovenije umikale proti Avstriji.⁷⁰

NAMESTO ZAKLJUČKA

Zgodba osvobojenega ozemlja na (širšem) območju Zgornje Savinjske doline zahvaljujoč njegovemu geostrateškemu položaju razkriva bogato zgodovino narodnoosvobodilnega boja na tem območju. Ležec v relativni bližini glavne promet-

ne žile med Celjem in Domžalami, hkrati pa dovolj umaknjena od večjih naselij in s tem večjih sovražnikovih postojank, je bila Zgornja Savinjska dolina partizanom izhodišče za gverilsko delovanje, tj. za napade na manjše sovražnikove postojanke na tem območju ter na glavno prometno povezavo. Hkrati so jim bližnje Mozirske planine večkrat ponudile (začasno) zaščito v času hajk.

Konec julija 1944 so partizani izkoristili zavezniško delovanje na preostalih frontah, kar je pri Nemcih povzročilo kadrovske primanjkljaje tudi na slovenskem ozemlju. Odločitev za hkratno izvedbo (demonstrativnih) napadov na širšem delu Spodnje Štajerske kot usmerjeno dvofazno operacijo je pripomogla k temu, da so partizani postopoma prevzeli nadzor nad celotno Zgornjo Savinjsko dolino. Za prve nemške poskuse ponovnega zavzeta tega območja so bile partizanske sile premočne, kljub temu da je nemškim enotam občasno uspel večji vdor na osvobojeno ozemlje. V treh mesecih obstoja svobodnega ozemlja so bili tu vzpostavljeni zametki javne uprave, ki je poskušala ustvariti (vsaj) občutek življenja v mirnem času. Varnost oziroma obstoj te partizanske »republike« je omogočalo večje število partizanskih enot, ki niso le varovale »meje« svobodnega ozemlja, ampak so nenehno napadale bližnje postojanke, s čimer so preprečile ofenzivno delovanje nemških sil.

Toda zaradi počasnega umika (primarno) iz južnih delov nekdanje Jugoslavije in vzhodne fronte ter prihoda novih sovražnikovih sil je lahko nemški okupator za napad na svobodno ozemlje zbral zadostno število sil. Istočasno se je partizansko vodstvo odločilo, da s tega območja umakne nekatere večje enote, ki so bile potrebne drugod. Prav zavarovanje zaledja in prometnih povezav je bilo glavni povod, da okupatorju ni bilo več treba »tolerirati« svobodnega ozemlja, ki je bilo decembra 1944 ponovno okupirano in je pod nemškim nadzorom ostalo vse do konca vojne.

Obstoj takih partizanskih svobodnih ozemelj je pravzaprav antonim gverilskega bojevanja, saj so take strateške odločitve narekovala, da so šibkejša gverilske enote ostajale dlje časa na določenem ozemlju, kar je protigverilskim silam omogočilo lažje delovanje. Doktrinalno gledano⁷¹ so slovenski partizani zanemarili gverilsko delovanje in z vzpostavitvijo svobodnih ozemelj sprejeli konvencionalno bojevanje proti močnejšemu sovražniku, kar je na koncu privedlo do ponovne nemške zasedbe Zgornje Savinjske doline. Hkrati je bil obstoj osvobojenih ozemelj

67 *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 896–897; Zakonjšek, *Velika preizkušnja*, str. 433–502. Več o esesovskem lovskem bataljonu gl. v Kocjančič, *Between Vlasov and Himmler*.

68 Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, str. 479–480.

69 Kocjančič, *Galicijski levi*, str. 821–828.

70 *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 997; Zakonjšek, *Velika preizkušnja*, str. 531–532.

71 Več o konceptu vojaške doktrine gl. v Vuk, *Vojaška doktrina*.

povezan s širšim dogajanjem, ko je bil sovražnik zaradi zunanjih vplivov (bojev na drugih frontah) začasno nezmožen zagotoviti dovolj operativnih sil za zavzetje osvobojenega ozemlja. Ko je zbral potrebne sile, pa partizani osvobojenega ozemlja niso mogli ubraniti.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Pri raziskavi za pripravo prispevka niso bili ustvarjeni ali analizirani nobeni novi raziskovalni podatki.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1847, Brigade štirinajste divizije narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, 1942–1945.

AS 1866, Komanda vojne oblasti, komande področij in komande mest četrte operativne cone, 1944–1945.

AS 1869, Četrta operativna cona narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1943–1945.

AS 2173, Zbirka arhivskega gradiva nemških orožniških postaj na zasedenem slovenskem ozemlju, 1938–1945.

LITERATURA

Fajdiga, Mirko: *Zidanškova brigada*. Ljubljana, Maribor: Partizanska knjiga, Odbor Zidanškove brigade, 1975.

Ferenc, Tone: Kdo je Erwin Rösener. *Delo*, št. 1–4, 4. I. 1999–13. I. 1999.

Ferenc, Tone: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1968.

Ferenc, Tone: *Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem*. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, 1958, št. II, str. 81–156.

Ferlež, Ivan: *Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941–1942*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1972.

Griesser Pečar, Tamara: Erwin Rösener, str. 55–94. V *imenu ideologije: Obrazi totalitarizmov na Slovenskem* (ur. Renato Podbersič). Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2020.

Hančič, Damjan: *Postati del velike nemške skupnosti: Kamniško okrožje v času nemške okupacije*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2024. <https://www.scnr.si/upload/editor/file/file471a341ad03a25f.pdf>

Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945 (ur. Zdravko Klanjšček). Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978.

Kocjančič, Klemen: »Hitlerjansko gnezdo«: iz zgodovine Šoštanja med drugo svetovno vojno. *Kronika* 69, 2021, št. 3 (Iz zgodovine Šoštanja), str. 823–841.

Kocjančič, Klemen: Between Vlasov and Himmler: Russian SS-Sonder-Regiment 1 'Waräger' in Slovenia, 1944–45. *The Journal of Slavic Military Studies* 30, 2017, št. 1, str. 50–60. DOI: <https://doi.org/10.1080/13518046.2017.1271659>

Kocjančič, Klemen: Galicijski levi v bojih proti partizanom: 14. grenadirski divizija Waffen-SS (galicijska št. 1) na Slovenskem. *Studia Historica Slovenica* 19, 2019, št. 3, str. 815–846. DOI: <https://doi.org/10.32874/SHS.2019-25>

Kocjančič, Klemen: Španci v nemški službi na Slovenskem med drugo svetovno vojno. *Prispevki za novejšo zgodovino* LVI, 2016, št. 2, str. 7–21.

Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945 (ur. Tone Ferenc). Maribor: Obzorja, 1980.

Saris, Wilhelm P. B. R. in Mathieu de Wolf: Forstschutzkommando: A sub-organization of the Reichsforstmeister. *Military Advisor* 19, 2008, št. 2, str. 26–34.

Siter, Daniel: Švabsko-nemška kulturna zveza in vloga njenih članov na Slovenskem v letih 1922–1945. *Kronika* 70, 2022, št. I, str. 141–160. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.I.08>

Siter, Daniel in Mikša, Peter: Poveljniška šola SA-Gruppe Südmark v Rogaški Slatini: delovanje in vloga pri vojaškopoličnem usposabljanju vodstvenega kadra Wehrmannschafta. *Prispevki za novejšo zgodovino* LX, 2020, št. I, str. 105–133. DOI: <https://doi.org/10.51663/pnz.60.I.06>

Stiplovšek, Miroslav: *Šlandrova brigada*. Ljubljana, Maribor, Domžale: Partizanska knjiga, Obzorja, Odbor Šlandrove brigade, 1971.

Stergar, Gorazd: Kamniško-zasavski narodnoosvobodilni partizanski odred in njegova vloga v narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem leta 1944. *Vojaška zgodovina* I, 2007, str. 81–128.

Šlebir, Miha: Sodobna operatika: med reliktom in feniksom vojaških ved. *Sodobni vojaški izzivi* 21, 2019, št. 4, str. 113–127. DOI: <https://doi.org/10.33179/BSV.99.SVI.II.CMC.21.4.6>

Šlebir, Miha: Točka osredotočenja: od teoretskega okvira do praktične rabe koncepta. *Sodobni vojaški izzivi* 24, 2022, št. I, str. 15–37. DOI: <https://doi.org/10.33179/BSV.99.SVI.II.CMC.24.I.1>

Terčak, Stane: Revsova gestapovska skupina v Gornji Savinjski dolini: prispevek h topografiji NOB v Gornji Savinjski dolini. *Celjski zbornik* IX, 1964, str. 133–143.

Teropšič, Tomaž: *Štajerska v plamenih. Taktika, orožje in oprema štirih vojsk na Štajerskem v drugi svetovni vojni*. Brežice: Posavski muzej, 2012.

Tuider, Othmar: *Die Wehrkreise XVII und XVIII 1938–1945. 2. Auflage*. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1983.

- Vuk, Pavel: Vojaška doktrina v vlogi teorije zmage. *Sodobni vojaški izzivi* 27, 2025, št. 1, str. 19–36. DOI: <https://doi.org/10.2478/cmc-2025-0003>
- Zakonjšek, Rado: *Velika preizkušnja: prispevek k zgodovini NOV v Savinjski dolini 1941–1945*. Ljubljana: Borec, 1977.
- Zorko, Andrej: *Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze: Zgodovinski razvoj in organiziranost na Spodnjem Štajerskem 1941–1945*. Ljubljana: Muzej novejši zgodovine Slovenije, 2011.
- Ževart, Milan: *Po sledovih narodnoosvobodilne vojne v mariborskem okraju*. Maribor: Obzorja, 1962.
- Ževart, Milan: Svobodna partizanska ozemlja na slovenskem Štajerskem v času narodnoosvobodilnega boja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 59, 1988, št. 2, str. 167–199.
- Žižek, Aleksander: Slovenci, Vindišarji, Spodnještajerci in banditi. Vloga Štajerske domovinske zveze in tiska – časnikov Štajerski gospodar in Marburger Zeitung – pri indoktrinaciji spodnještajerskega prebivalstva. *Acta Histriae* 15, 2007, št. 2, str. 747–768.
- Žnidarič, Marjan: Okupacijska uprava v slovenski Štajerski leta 1941. *Lex localis* II, 2004, št. 1, str. 21–43.

SUMMARY

Liberation of the Upper Savinja Valley in Autumn 1944

The article discusses military and political events in the Upper Savinja Valley during the Second World War, with a special emphasis on the liberation of this area in the autumn of 1944. Based on archival material and postwar literature, the author reconstructs the processes that led to the short-lived Partisan rule in this area. The Upper Savinja Valley had been under German occupation since 1941. Despite initial setbacks, the Partisan forces, especially the units of the 4th Operational Zone, managed to organize a successful military offensive in the second half of 1944, liberating the wider area of the Upper Savinja Valley in two phases in July and September 1944. They established a free territory covering more than 500 km² with its own military and civil authorities, as well as restored education, the press, and workshops, carried out mobilization, and supplied the population with provisions. There was also a judicial authority that carried out criminal proceedings against collaborators, along with two printing houses and an airport for Allied air supplies. Despite its extensive organization and operations, the Partisan authority was short-lived. In December 1944, the German occupiers launched a large-scale counteroffensive with approximately 7,000 men and recaptured the Upper Savinja Valley. The Partisan forces had to retreat, leaving the civilian population exposed to reprisals. The liberation of the Upper Savinja Valley was an important military and political success, albeit only temporary. It demonstrated the organizational maturity of the Partisan movement and the importance of the liberated areas for the moral and material support of the Partisan movement and the civilian population.

